

De Sint Jansberg

*Ontwikkeling en teloorgang van
'een der schoonste landgoederen van ons Vaderland'*

PAUL THISSEN, PAUL KLINKENBERG,
PETER POWELS, TEUN THEUNISSEN

De Sint Jansberg

De Sint Jansberg

ONTWIKKELING EN TELOORGANG VAN
'EEN DER SCHOONSTE LANDGOEDEREN
VAN ONS VADERLAND'

PAUL THISSEN
PAUL KLINKENBERG
PETER POWELS
TEUN THEUNISSEN

Hilversum
Verloren
2025

Deze boekuitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij financiële bijdragen van:
Gemeente Berg en Dal
Gemeente Gennep
Gemeente Mook en Middelaar
Het Cultuurfonds
Rabobank Land van Cuijk en Maasduinen
Stichting Fonds SFS

Afbeeldingen op het omslag: het Beekweggetje langs de Helbeek [PK], Huize de Sint Jansberg [OvH], het Zevendal [PK]; achter: personeel bij het zuidelijke toegangshek van het herenhuis [WTL], ingekleurde luchtfoto door Julia Thorn Leeson barones van Verschuer [EvdB], Middelste Vijver met daarachter de Onderste vijver [PK].

© 2025 De auteurs
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464551891

Beeldredactie: Paul Klinkenberg
Tekstredactie: Paul Thissen
Redactioneel advies: Paul van der Heijden

Omslagontwerp: WarmGrijs/Robert Koopman, Hilversum
Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft er naar gestreefd de auteursrechten van de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden.

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9

Deel I Natuur en voorgeschiedenis

1 Landschap en vroege bewoning TEUN THEUNISSEN	15
2 Sint Jan en de berg PAUL THISSEN EN PETER POWELS	37
3 Water en watermolens PETER POWELS	51

Deel II Geschiedenis van het landgoed

4 Adrianus van Riemsdijk en de Sint Jansberg, 1828-1843 PAUL THISSEN EN PETER POWELS	69
5 Een der schoonste landgoederen, de Sint Jansberg 1844-1899 PAUL THISSEN EN PETER POWELS	79
6 Een landgoed in de twintigste eeuw, de Sint Jansberg 1899-1972 PAUL THISSEN EN PETER POWELS	101

Deel III Bijzondere thema's

7 De Jansberg en de schilders van De Plasmolen PAUL THISSEN	125
8 Toeristen op De Plasmolen en De Jansberg PAUL THISSEN	143
9 Pachtboeren en arbeiders TEUN THEUNISSEN	167

10 Oorlog op de Jansberg	181
PAUL KLINKENBERG EN PAUL THISSEN	
11 Natuur en natuurmonument	203
PAUL THISSEN	
Nawoord	219
Afkortingen	222
Illustratieverantwoording	223
Bronnen	225
Dankwoord	229
Over de auteurs	230
Overige begunstigers	231

Voorwoord

Dit boek verschijnt bij het twintigjarig jubileum van onze Stichting Cultuurbehoud Milsbeek. De stichting heeft eerder verschillende boeken uitgegeven maar deze publicatie is wel heel speciaal. Buitengewoon mooi verzorgd en gemaakt in goede samenwerking met heel veel mensen. Met mensen van hier, deskundigen van elders en informanten waarvan de voorouders hier woonden en werkten. Allemaal met hart voor het bijzondere gebied van de Sint Jansberg en met belangeloze inzet om eindelijk eens dat boek over het landgoed te maken. Het idee kwam van onze secretaris Henk Verburg. De Jansberg is een boek om allerlei redenen meer dan waard. Ik som die redenen hier niet op, leest u het boek maar.

Ieder die heeft bijgedragen aan dit boek heeft zijn eigen binding met de Sint Jansberg. Soms heel persoonlijk. Ikzelf ben geboren aan de voet van de berg. Daar woon ik nog, maar wel in een ander huis. De Jansberg was en is mijn voor- en achtertuin. Mijn oom Martien Holthuysen, tevens onze eerste voorzitter, is er ook geboren maar dan bovenaan de berg op een pachthoeve van het landgoed. Zo hebben velen een binding met de Jansberg. Ik noem nog de nakomelingen van de baronnen van Verschuier die het landgoed anderhalve eeuw in bezit hadden, en die het voor behoud tot in een verre toekomst aan Natuurmonumenten hebben overgedaan. Ook zij hebben geholpen om dit boek te maken.

Dit prachtige boek gaat een breed publiek veel lees- en kijkplezier bezorgen, daar ben ik van overtuigd.

Ik bedank de schrijvers Paul Thissen, Paul Klinkenberg, Peter Pouwels en Teun Theunissen voor de reuzeklus die ze hebben weten te klaren.

MARC HOLTHUYSEN
Stichting Cultuurbehoud Milsbeek

Inleiding

‘Een der schoonste landgoederen van ons vaderland’. Dat beweerde D.G. Montenberg, adjunct-plantagemeester van het Kroondomein, in 1898 over de Sint Jansberg. Zijn uitspraak was bedoeld als reclamekreet, en er is best wat op af te dingen. Maar dat de Jansberg een landschapelijk fraai geheel was, staat buiten kijf, met een aantal kenmerken die het landgoed uitzonderlijk maakten. Uitzonderlijk mooi ook. Daarom hebben we de bewering van Montenberg als onder-titel van dit boek genomen.

Wat landgoed de Sint Jansberg bijzonder maakte? De ligging op de stuwwal Nijmegen-Kleef met voor Nederland uitzonderlijke hoogteverschillen, in een grensgebied: tegen de rijksgrens, in twee provincies en in drie gemeenten. De stuwwal- en grensligging bepaalden mede de ontwikkeling van het landgoed waar dit boek over gaat.

Vanwege de schoonheid en de bijzondere geschiedenis verdient landgoed de Sint Jansberg een goed publieksboek, zo’n boek is er tot nu toe niet. Een groep mensen die zich betrokken voelt bij de Jansberg heeft daarom het initiatief genomen voor dit boek. Het jubileumjaar 2025 van de Stichting Cultuurbehoud Milsbeek was mede de aanleiding.

In dit boek noemen we twee plaatsen veelvuldig: landgoed de Sint Jansberg en De Plasmolen. Het particuliere landgoed de Sint Jansberg staat centraal. Dit landgoed bestond van 1828 tot 1972. Het bestond voornamelijk uit hogere gronden met bos en akkers op en aan de stuwwal in de gemeenten Ottersum (L), Mook en Middelaar (L) en Groesbeek (Gld). Het landgoed was veel groter dan de heuvel die de Sint Jansberg wordt genoemd. Er hoorden aanliggende gebieden bij: de Sint Maartensberg, de Kiekberg, het Zevendal, een deel van de Grafwegen, de helft van Klein-Amerika en de Plasmolen. De Plasmolen is een gehucht aan de voet van de stuwwal van aanvankelijk niet

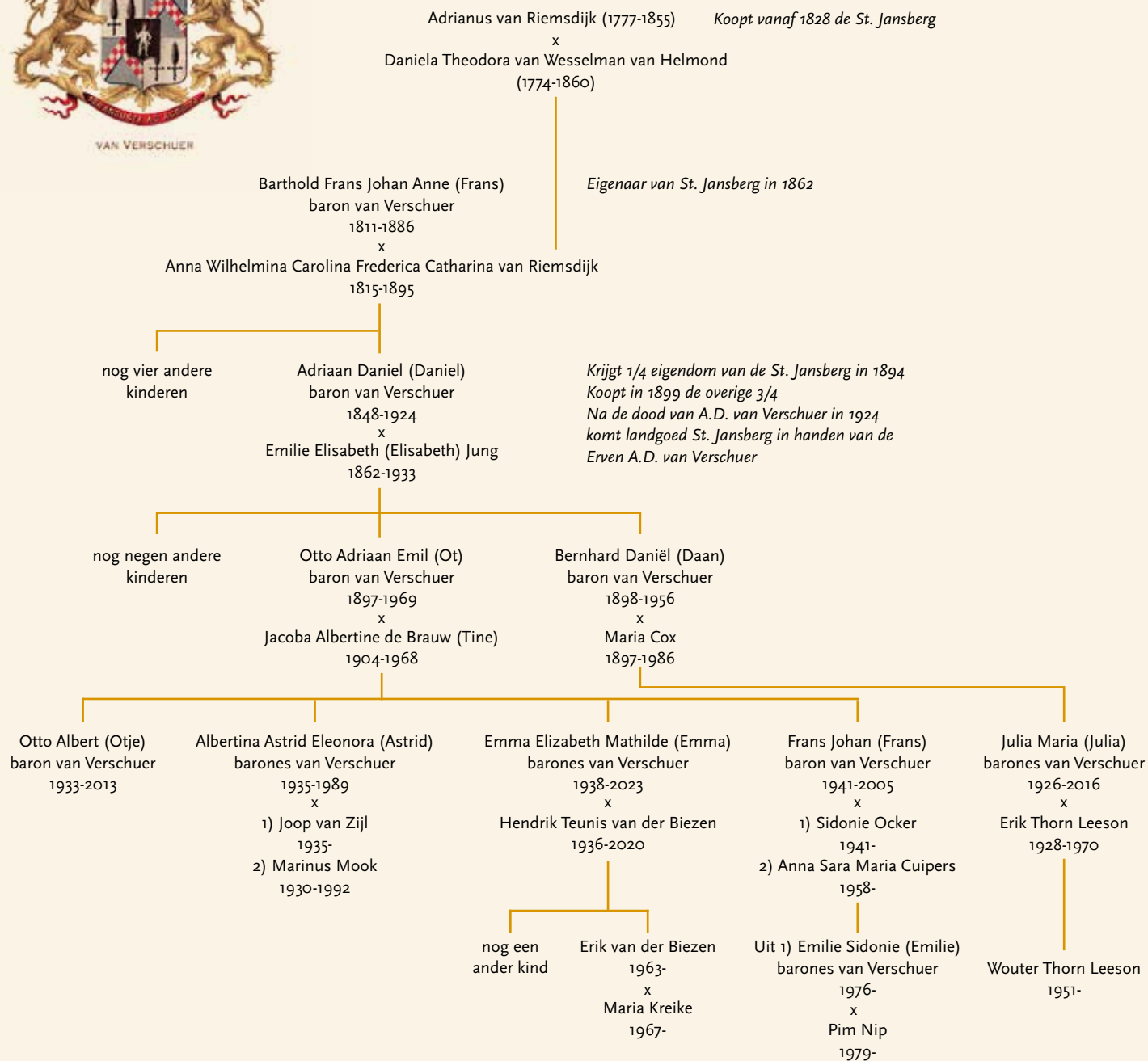
veel meer dan twee watermolens met elk een herberg aan de doorgaande weg Mook-Gennep. De molens kregen hun water uit de Jansberg. Een van de molens hoorde altijd bij het landgoed, de ander gedurende een beperktere periode. Vanaf het einde van de negentiende eeuw groeide de Plasmolen uit tot een toeristisch centrum, en tegelijk tot een schilderskolonie. Het aantal bewoners bleef klein. Tot het einde van de Jansberg als particulier landgoed bleven de ontwikkeling van de Plasmolen en van het landgoed met elkaar verweven. De mensen vormden één gemeenschap.

Vier generaties van de adellijke families Van Riemsdijk en Van Verschuer bezaten het landgoed. De personen uit deze families die voor het landgoed de Sint Jansberg het belangrijkste waren, staan in een vereenvoudigde stamboom achter deze inleiding.

Het boek bestaat uit drie delen met samen elf hoofdstukken.

De eerste drie hoofdstukken gaan in op de situatie voorafgaand aan de stichting van het landgoed: in hoofdstuk 1 het natuurlijke landschap en vroegste bewoning. Hoe is het heuvelachtige landschap ontstaan, wat deden de Romeinen op de Jansberg? In hoofdstuk 2 volgt de geschiedenis van het gebied vanaf de Middeleeuwen tot aan de Franse Tijd. In die tijd ontstond de naam Sint Jansberg en hoorde het gebied tot een grensregio van Gelre en Kleef. Vervolgens komt in hoofdstuk 3 de waterhuishouding aan bod, met speciale aandacht voor de twee watermolens die de Jansberg rijk was.

Het tweede deel van het boek handelt over het ontstaan en de teloorgang van landgoed de Sint Jansberg. Eerst het ontstaan (hoofdstuk 4): Adrianus van Riemsdijk kocht van 1828 tot 1843 gronden in de gemeenten Ottersum, Groesbeek en Mook/Middelaar. Samen vormde ze een grootgrondbezit dat geld moest opbrengen.

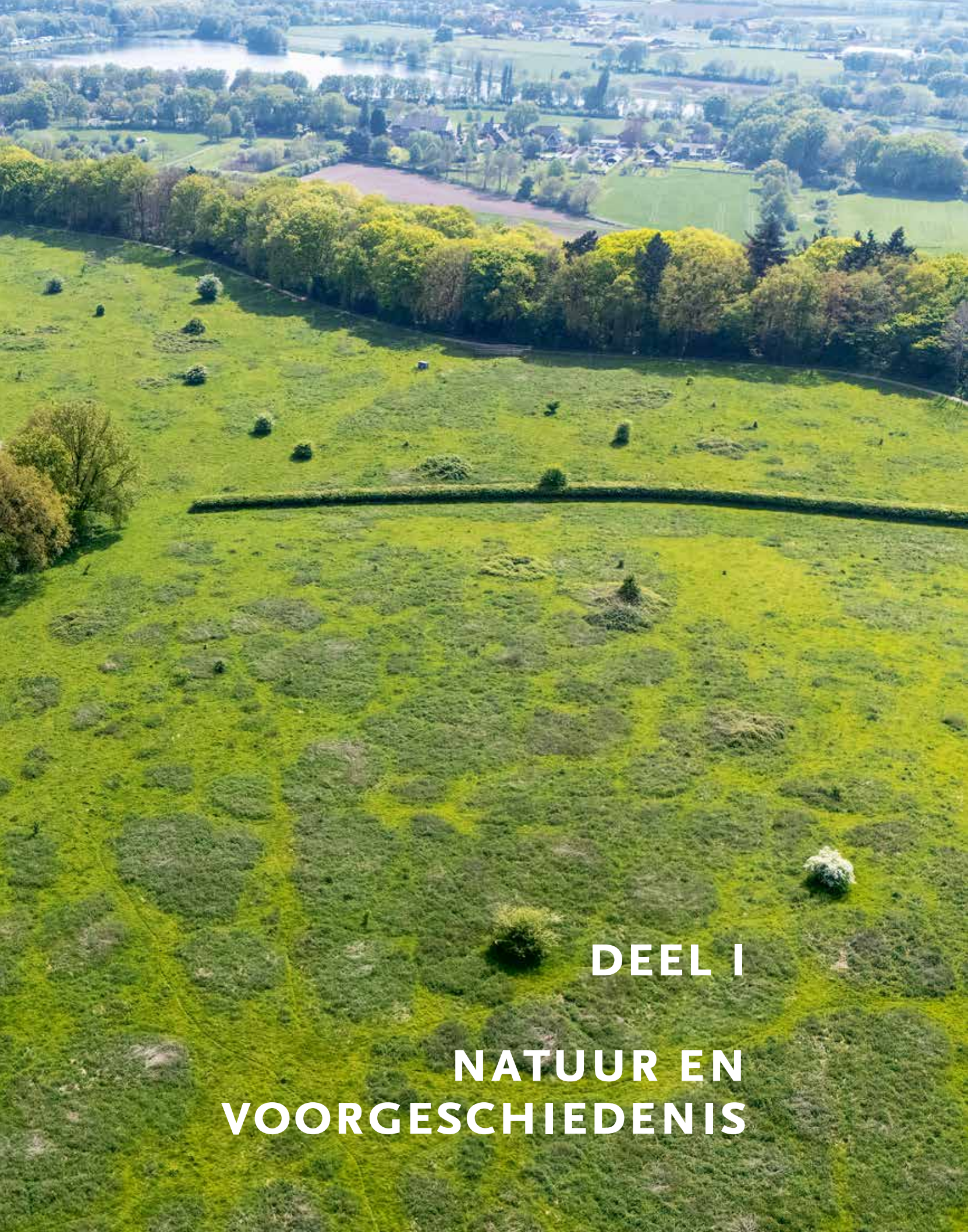
Vanaf omstreeks 1860 maakten zijn dochter en schoonzoon Van Verschuer van het grootgrondbezit een fraai landgoed (hoofdstuk 5). Na een nieuwe generatiewisseling in 1899, kreeg het landgoed het economisch moeilijk. In de twintigste eeuw bleef dat zo. In 1972 verkocht de familie het landgoed aan Natuurmonumenten (hoofdstuk 6).

Het derde en laatste deel van het boek gaat in op enkele bijzondere aspecten van het landgoed. Ten eerste is dat de schilderskolonie die rond de eeuwwisseling op de Jansberg en het aangelegen Plasmolen ontstond en waarvan de kunstenaars tot na de Tweede Wereldoorlog actief waren (hoofdstuk 7). In dezelfde periode kwam het toerisme tot ontwikkeling (hoofdstuk 8).

Schilders en toeristen kwamen naar de regio om dezelfde reden: het mooie landschap. In hoofdstuk 9 komen de mensen die de arbeid leverden voor het landgoed in de periode 1930-1970 aan bod. De oorlogsperiode, met name die van de winter van '44-'45, krijgt afzonderlijke aandacht in hoofdstuk 10 omdat toen het landgoed vrijwel geheel verwoest werd. Tot slot komt in hoofdstuk 11 de rijke natuur van het landgoed aan de orde, met name de grote belangstelling die natuurvrienden uit het westen van het land vanaf de eeuwwisseling voor het landgoed de Sint Jansberg hadden. Onder hen de bekende natuurbeschermers Jac. P. Thijsse. Dat hoofdstuk sluit af met de periode vanaf 1972, toen Natuurmonumenten het landgoed kocht.

 Ansichtkaart van de Bovenste Plasmolen. Op de voorgrond het Molendals Vijvertje en wasgoed dat ligt te bleken. Achter de molen is de uitzichttoren op De Heuvel te zien die daar van 1911 tot 1921 stond.

DEEL I

**NATUUR EN
VOORGESCHIEDENIS**

1 | Landschap en vroeg bewoning

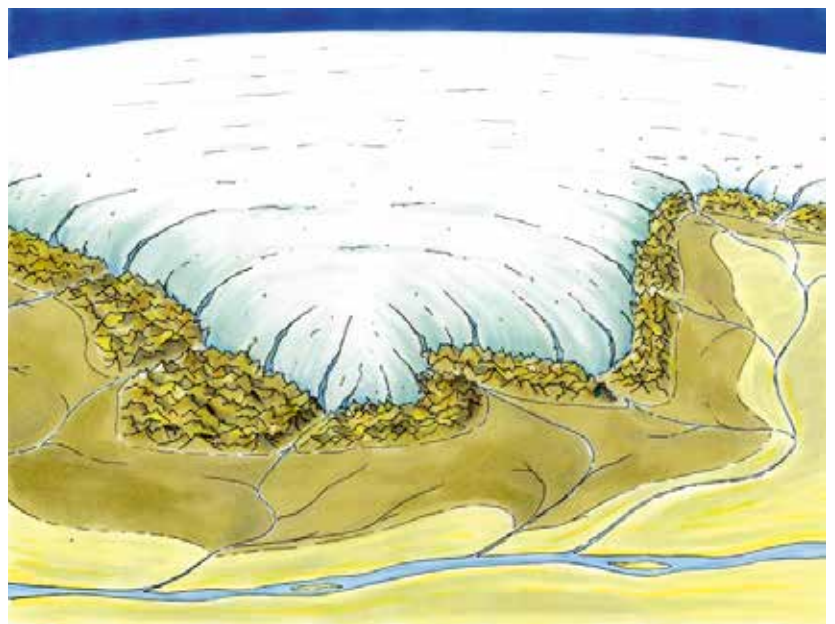
TEUN THEUNISSEN

In zijn wandelgids voor de bezoekers van De Plasmolen en omgeving (1909) schreef J.S. Göbel over het landschap rond landgoed Sint Jansberg: 'Het is waarlijk een uitgezochte plek: een vlakte, rijk gestoffeerd door hoeven, boschjes en dorpen, doorslingerd door een breede rivier en moerassen ter ener zijde; een golvend heuvelland met schoon geboompte en begroeide dalen, overgaand in vruchtbare golvende vlakten, ter anderer zijde.' Dit hoofdstuk gaat over dat landschap: hoe is dat gevormd voordat de mensen tonele verscheen, en hoe gebruikten vroege bewoners in prehistorie en Romeinse tijd het gebied?

De heuvels van de Jansberg

Voor het ontstaan van de Sint Jansberg moeten we een heel eind terug in de tijd. Van 240.000 tot 125.000 jaar voor Christus heerste de Saalien ijstijd. Door de eeuwenlang aanhoudende sneeuwval en kou vormde zich in Scandinavië kilometers dik pakijjs. In de zomer kon de temperatuur kortstondig tot boven het vriespunt stijgen waardoor smeltwater ontstond. Dit vormde een waterlaagje tussen het ijs en de bodem. Onder invloed van de zwaartekracht en 'gesmeerd' door het laagje smeltwater bewoog het ijspakket geleidelijk steeds verder naar het zuiden waarbij het aan de voorkant hoge heuvels opstuwde, 'stuwwallen' genaamd.

Rond 160.000 jaar geleden bereikte het ijs ons land. Het front werd gevormd door een aantal ijstongen van enkele honderden meters dik. Een van deze ijstongen, de 'Lob van Groesbeek', vrat

 Het landschap reikte in de voorlaatste ijstijd tot het stuwwalgebied zoals we dat nu kennen.

De Sint Jansberg bij Mook is een van de mooiste wandelgebieden van Nederland. Het golvende heuvellandschap, de bronnen en beken, de rijke natuur: het is een plek die al eeuwen tot de verbeelding spreekt.

Achter het idyllische landschap gaat een rijke en boeiende geschiedenis schuil, die nu voor het eerst volledig wordt verteld.

De Jansberg vormt de meest zuidelijke stuwwal van ons land, met veel reliëf en meerdere bronnen en beken. Op de flanken ervan stond de grootste Romeinse villa van Nederland. De adellijke familie Van Riemsdijk-Van Verschuer kocht vanaf 1828 meerdere terreinen en voegde die samen tot een vooraanstaand landgoed met fraaie tuinen en parken, uitgestrekte bossen en een reeks van pachtboerderijen. Toeristen vonden hun weg naar de Jansberg en kunstenaars vormden er een kolonie – hun werk getuigt van de toenmalige schoonheid. Natuurvrienden uit het westen des lands, onder wie de beroemde natuurvorser Jacques P. Thijsse, vonden er een favoriete plek.

In de twintigste eeuw kreeg het landgoed het economisch moeilijk; in de oorlogsjaren 1944-1945 volgde een dramatische verwoesting. In 1972 verkocht de familie het landgoed aan Natuurmonumenten. Daarmee blijft de Jansberg, met zijn zeldzame natuur en aantrekkelijke landschap, behouden voor de toekomst.

De auteurs Paul Thissen, Paul Klinkenberg, Peter Pouwels en Teun Theunissen zijn allen nauw betrokken bij het landschap en de geschiedenis van de regio. Zij brengen in dit rijk geïllustreerde boek decennia aan kennis, onderzoek en liefde voor de Jansberg bijeen.

